

УДК 811.161.2' 38

Галина Сюта

**NILH NOVH SUB SOLIS...
(ІДЕЇ ТРАКТАТУ І. ФРАНКА «ІЗ СЕКРЕТІВ
ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ» В ОСМИСЛЕННІ
ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ)**

Здійснено спробу осмислення базових теоретичних позицій трактату І. Франка «Із секретів поетичної творчості» з погляду їхньої концептуальної значущості для сучасної гуманітаристики у її найширшому вимірі, передусім для рецептивної теорії. Констатовано прогресивність Франкового розуміння психологічних механізмів рецепції художнього твору, його суголосність із сучасною ідеєю філософії читання як активного сприймання текстів, як мовно-естетичної комунікації автора і читача через текст. Оцінювання Франкових думок у контексті європейської гуманітаристики ХХ ст. виявляє їх типологічні збіги з тезами естопсихології, герменевтики, феноменології, семіотики тексту, рецептивної поетики.

Ключові слова: трактат І. Франка «Із секретів поетичної творчості», психологічні механізми сприймання художнього твору, теорія рецепції.

An attempt to comprehend the ideas of Franko's treatise "From the Secrets of Poetic Creativity" from the point of view of their conceptual significance for contemporary humanitarian science (primarily for receptive theory) was made. The progressiveness of Franko's understanding of the psychological mechanisms of fiction's perception, which is identical with the modern idea of the philosophy of reading as active perception of texts, as far as linguistic-and-aesthetic communication between the author and the reader through the text, is stated. An evaluation of Franko's ideas in the context of the European humanitarian science of XX century reveals their typological coincidences with the theses of estopsychology, hermeneutics, phenomenology, semiotics of the text, receptive poetics.

Keywords: I. Franko's treatise "From the secrets of poetic creativity", psychological mechanisms of perception of fiction, the theory of reception.

Урізноманітнення дослідницьких парадигм і методик пізнання художнього твору / тексту – неперервний і динамічний процес перегляду уявлень про його природу й функціонування,

сприймання та інтерпретацію. Ці питання пріоритетні для кожного наукового напрямку, в поле зору якого так чи інакше потрапляє проблема розуміння творів літератури: класичної риторики, формальної поетики, герменевтики, феноменології, неориторики, рецептивної естетики та поетики, лінгвопоетики, лінгвостилістики. І їх актуальність була очевидна ще для І. Франка, який відзначав: «відколи поезія виділилася з буденної мови і зробилася окремою духовою функцією, відтоді люди почали застановлятися над її основою» [Франко 1969: 80]. Так сформульовано теоретичний засновок трактату «Із секретів поетичної творчості» – наскільки відомого, настільки й належно не осмисленого з погляду його концептуальної значущості для сучасної гуманітаристики у її найширшому вимірі: естетики, мовознавства, психолінгвістики, літературознавства, культурології.

Опублікована у 1898 р., праця містить прогресивне не тільки для свого, а й для нашого часу бачення глибинних психологічних механізмів творення й прочитання художнього слова, усвідомлення необхідності урівноважити функціональність компонентів тріади «автор – твір – читач» на користь виразнішого акцентування ланок «читач» і «текст». Саме на таких позиціях уgruntована популярна сьогодні філософія читання як *активного сприймання текстів*, як *мовно-естетичної комунікації, діалогування автора і читача через текст*. Тому природно, що, окреслюючи загальні теоретико-методологічні контури *рецептивної поетики* та описуючи національний історико-культурний контекст її становлення, Г. Д. Клочек зараховує трактат І. Франка до базових теоретичних праць нарівні з естетикою і поетикою О. О. Потебні та «Психологією мистецтва» Л. С. Виготського.

Відбиваючи актуальну для Європи кінця XIX ст. психологізацію гуманітарних наук, трактат став своєрідним свідченням синхронізації української філологічної і – ширше – філософсько-естетичної думки із загальним ритмом розвитку світової гуманітаристики. Зокрема, це засвідчує збіжність, а іноді й цілковита тотожність Франкових міркувань із постульованою у працях європейських дослідників переорієнтацією з *дедуктивного* (за визначенням автора, *догматичного*) на *індуктивне* вивчення типів та інтенсивності

естетичного впливу творів літератури на внутрішній світ читача. З цього погляду трактат І. Я. Франка залишається особливою сторінкою в історії не лише української, а й світової рецептивної теорії [Клочек 2007: 41].

Перегук Франкових позицій із твердженнями європейських колег – вияв не так *сприйнятливості* (в сенсі засвоєння і відтворення), як *когнітивної відкритості* й *пізнавальної гнучкості* мислення. Взявши під сумнів непорушні, здавалось би, принципи й підходи до аналізу художнього твору, він знайшов новий шлях до його пізнання, якого не бачили (або тільки фрагментарно бачили) вітчизняні попередники й сучасники і який гармонійно вписувався в інтелектуальне поле тогочасної європейської філософії та філології. Що більше – згодом був чітко проартикульований у постструктуралістських концепціях феноменології, неориторики, рецептивної естетики та поезики (на жаль, без жодних покликань на трактат І. Франка чи згадування його імені).

Сьогодні, оцінюючи Франкові ідеї в контексті становлення й розвитку згаданих вище теорій, маємо відзначити їх типологічні збіги з тезами засновника естопсихології Е. Еннекена (про триєдиність естетичного, психологічного та соціологічного чинників для розуміння твору), професора Берлінського університету Е. Шмідта (про збірне поняття *публіка писателя*, що охоплює і читачів, і критиків), класика герменевтики Г. Гадамера (про поняття *естетичного горизонту* та *горизонту розуміння*; про закони перцепції та асоціації як основу поетичної техніки), визначного теоретика феноменології Р. Інгардена (про активну роль читача як співтворця твору / тексту в процесі його сприймання), засновників рецептивної поезики Г. Р. Яусса та В. Ізера (про важливість емоційного й естетичного досвіду для сприймання твору / тексту), ідеолога семіотики тексту У. Еко (про інтерпретативну відкритість твору і його придатність для множинних тлумачень залежно від індивідуального сприймання, інтелектуального досвіду, смаків, особистих вражень читача, тобто в індивідуальній перспективі). Суголосність названих позицій дуже різна за своєю природою – від засвоювально-креативної (Е. Шмідт, Е. Еннекен) до прогностичної (Р. Інгарден, Г. Гадамер, Г. Р. Яусс, В. Ізер, У. Еко).

Зокрема, приймаючи й розвиваючи тези свого сучасника, професора Берлінського університету Е. Шмідта, І. Франко наголошував на евристичній непродуктивності, неефективності «голого естетизування». Йому протиставляв методи нової, індуктивної естетики, яка має на меті «поперед усього з р о з у м і т и, а не с у д и т и... Вона слідить, що є постійне в змінних людських густах, аналізує чуття естетичного уподобання, послугуючися для сього по змозі докладними експериментальними методами, і не менше докладно аналізує кожду поодинокую штуку, щоб вивідати, в чім лежить те уподобання, яке збуджує вона в нашій душі» [Франко 1969: 171].

Щодо праць сучасників, особливо виразними є перегуки теоретико-методологічних позицій трактату «Із секретів поетичної творчості» й праці французького теоретика мистецтва Е. Еннекена «Спроба побудови наукової критики». Найчіткіші стосуються:

– визначення трьох основних ракурсів розгляду твору (естетичного, психологічного та соціологічного) як взаємопов'язаних і визначальних для досягнення його художньої цілісності. Згадаймо, що синтезоване врахування соціальних, психологічних та естетичних факторів стало новаторським принципом аналізу у працях І. Франка «Як виникають народні пісні?» та «"Тополя" Т. Шевченка»);

– повноцінне сприймання художнього твору – «сукупності знаків, що свідчать про духовний світ автора» (Е. Еннекен) – можливе тільки за умови збіжності, а отже й потенційного рецептивного накладання емоційних світів автора («закладає» у твір емоції) та читача (розкодує їх з урахуванням власного емоційного досвіду). Пор. відому тезу І. Франка про *сугестування думок і почуттів*: «Очевидно, кождий, хто пише, чинить се в тім намірі, щоби піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення. [...] Поет для dokonання сугестії мусить розворушити цілу свою духову істоту, зворушити своє чуття, напружити свою уяву, одним словом, мусить сам не тільки в дійсності, але ще й другий раз, репродуктивно, в своїй душі пережити все те, що хоче вилити в поетичнім творі, пережити якнайповніше і найінтенсивніше, щоби пережите могло вилитися в слова, якнайбільше відповідні дійсному переживанню; і вкінці попрацювати ще над тим, уже

зовсім технічно, щоби ті його слова уложилися в форму, яка би не тільки не затемнювала яркості того безпосереднього переживання, але ще й в додатку [...] *вводили би в неї хвилювання, згідне з її власними споминами*, і таким робом чинили би прочитане не тільки моментально пережитим, але рівночасно частиною, *відгуком чогось давно пережитого і похороненого в пам'яті*» [Франко 1969: 66–67]. Така логіка роздумів має також паралелі в праці О. О. Потебні «Лекції з теорії словесності», в якій відзначено, що твір художньої літератури конкретизується в уяві читача і, відповідно, має стільки змістів, скільки й читачів. Більш ніж через півстоліття вона стає методологічним стрижнем теорії відкритого семіозису, представленій у праці Умберто Еко «Поетика відкритого тексту».

Варто згадати в цьому контексті й детально розроблену у трактаті теорію *верхньої* та *нижньої* свідомості як двох сфер зосередження інтелектуально–емоційного досвіду людини, набутого за допомогою *зміслів і виображень*. Саме вони визначають особливості індивідуального сприймання, оскільки твір, збагачуючи читача імплікованою в ньому авторською інформацією, «мусить зворушити так само внутрішню істоту читача, вводячи в неї нове зерно життєвого досвіду, нове пережиття і рівночасно зіцплюючи те нове з тим запасом виображень та досвідів, які є активні або які дримають в душі читачевій» [Франко 1969: 67]. І тут доречно наголосити на прогностичності, далекосяжності наукового мислення І. Франка: теза про вагомість інтелектуально–емоційного досвіду читача для сприймання твору є засадничою для сучасної рецептивної теорії, де артикульована в терміні *естетичний досвід читача* (Г. Р. Яусс, В. Ізер).

Глибинну причину ідейних збігів Е. Еннекена та І. Франка літературознавці (Г. Д. Клочек, Р. Т. Гром'як, В. Т. Боднар) вбачають не у прямих впливах, а радше в тому, що обидва дослідники, тонко відчуючи і потребу, й доцільність психологізації гуманітарної науки, вчасно зреагували на цей інтелектуальний виклик доби.

Цілісність концепції І. Франка та її цінність для теорії рецепції доповнює авторське визначення *естетики*, яке сьогодні вважається класичним щодо акцентування позитивного (*ублагороднюючого*) впливу художнього твору:

«Естетика – то наука о хороших, особливо в штуці. [...] хорошим в штуці називається те, що викликає в чоловіці убагороднююче зрушення [...]. Звісна річ, затим, щоб певний твір штуки викликав сильне і потрясаюче зрушення в нашій нутрі, мусить і весь уклад бути на те зверненим, щоб громадити увагу і заняття читача, а не розстрілювати їх» [Франко 1969: 78–79]. У різних формулюваннях ця думка неодноразово повторюється і в трактаті, і в інших працях І. Франка (наприклад, у статті «Леся Українка») й популяризує ідею *активної, впливової природи художнього твору*, його побутування як *тексту*. У цьому сенсі вона цілковито суголосна з ключовими позиціями сучасної *рецептивно-комунікативної теорії*.

На рівні метамови сумірність Франкових переконань із теорією рецепції та з інтерпретативно-стилістичними методиками дослідження художнього тексту конституують наукові поняття *естетика*, *індуктивна естетика*, *перцепція*, *рецепція*, *сприймання*, *тлумачення*, *резонанс*, *чуттєва вібрація* тощо. Зокрема, розуміння процесу читання як інтелектуально-емоційного урівноваження суб'єкта творення тексту (автора) і суб'єкта сприймання тексту (читача) засвідчують активно вживані в трактаті терміни *сугестія*, *резонанс*, *вібрація* (пор.: «усяке нове зіцплення [...] мусить розривати масу старих зіцплень, які там були вже давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить, і чуття, що є постійним і неминучим *резонансом* всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу [Франко 1969: 66]; сугестія пробуджує в читача «суголосні тони як часті якоїсь ширшої мелодії [...], певні тривкі *вібрації*» [Франко 1969: 66]). Вони виразно корелюють із сучасною тезою про енергетичний резонанс, що забезпечує життя художнього твору як тексту (Н. А. Кузьміна, О. О. Семенець, О. О. Маленко).

У науковому обігу до кінця ХХ ст. трактат «Із секретів поетичної творчості» був об'єктивований мінімально. Усталене твердження про те, що його теоретико-практичному освоєнню став на заваді низький рівень володіння психологічним інструментарієм (або й цілковита його відсутність), недостатньо переконливе. Значно

аргументованішою видається причина, яку, за слухним визначенням Г. Д. Клочека, «можна передати метафорою Л. Костенко – *геній в умовах заблокованої культури*. Для порівняння: концепти, що вийшли від членів групи ОПОЯЗ (Б. Шкловський, Б. Ейхенбаум, Ю. Тинянов та ін.) стали складовими світової теоретико-літературної науки» [Клочек 2007: 42]. Попри те, осмислюючи обшир представленості проблем, розглядуваних у працях І. Франка, в інтелектуальному полі української і світової гуманітаристики, можна констатувати: за теоретико-методологічною цінністю вони не поступаються спостереженням і висновкам теоретиків російської формальної поетики, і навіть багато в чому гносеологічно випереджують їх.

Осмислення базових тез трактату «Із секретів поетичної творчості», їх переосмислення в ракурсі рецептивної поетики та стилістики засвідчує безумовну наукову прозорливість автора, що інтелектуально випереджував свій час. Завдяки його чутливості до щойно сформованих і потенційно актуальних теоретичних «зміслів», опрацьовані в трактаті ідеї стали концепцієвірною основою сучасних мовознавчих, літературознавчих, культурологічних парадигм.

Клочек Г. Трактат Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» як предтеча вітчизняної рецептивної поетики / Г. Клочек // Слово і час. – 2007. – № 4. – С. 39-46.

Франко І. Із секретів поетичної творчості / І. Франко. – К., 1969. – 191 с.

REFERENCES

Klochek, H. (2007). Traktat Ivana Franka «Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti» jak predtecha vitchyznyanoi receptyvnoi poetyky. (in Ukrainian)

Franko, I. (1969). Iz sekretiv poetychnoi tvorchosti. Kyiv. (in Ukrainian)

NIHIL NOVI SUB SOLIS... (IDEAS OF I. FRANKO'S TREATISE «FROM THE SECRETS OF POETIC CREATIVITY» IN COMPREHENSION THROUGH THE CENTURIES)

An attempt to comprehend the ideas of Franko's treatise "From the Secrets of Poetic Creativity" from the point of view of their conceptual significance for contemporary humanitarian science (primarily for receptive theory) was made. The progressiveness of Franko's understanding of the psychological mechanisms of fiction's perception, which is identical with the modern idea of the philosophy of reading as active perception of texts, as far as linguistic-and-aesthetic communication between the author and the reader through the text, is stated.

The treatise reflected actual for the end of XIXth century psychological tendencies. It testified the synchronization of Ukrainian phylogology with the general development of world humanitarian science.

The identity of Franko's thoughts with the statements of European colleagues is a manifestation of the cognitive openness of his science thinking. An evaluation of Franko's ideas in the context of the European humanitarian science of XXth century reveals their typological coincidences with the theses of estopsychology, hermeneutics, phenomenology, semiotics of the text, and receptive poetics. The reason for such coincidences is explained not by direct influences, but by the fact that Franco felt the expediency of psychologizing of research.

The parallelism of Franko's ideas with the modern receptive theory and with the interpretative-stylistic methods of studying the text evidenced by the notions of aesthetics, inductive aesthetics, perception, reception, interpretation, resonance, sensory vibration.

Understanding the basic ideas of the treatise "From the secrets of poetic creativity" in the perspective of receptive poetics and stylistics testifies author's scientific awakening. He intellectually outrun his time, was sensitive to the newly formed and potentially relevant theoretical senses. Therefore, the ideas worked out in the treatise became the conceptual basis for modern linguistic, literary and cultural paradigms.

Статтю отримано 06.08.2016